

Перстень

у системі українських пам'ятних та військових нагород періоду національно-визвольної боротьби 1914–1952 рр.

Олександр Мельник (Київ)

■ Степан Пахолко, Ольга Мартин (Львів)

Новаківського вдалося виявити проект перстень з написом «Борітеся 1914 Поборете» (рис. 4). Ймовірно, проект не було реалізовано [3].

Виявлено також саморобні перстені з написами: «19 С.У.С.15», «19 У.Б.16» та перстень з датуванням «1914–1918» та вигравіруваними тризубами (рис. 5–7). У віснику СВУ (Союз визволення України) є повідомлення про виготовлення стрільцями перстенів, медальйонів, хрестиків з алюмінію розірваної шрапнелі [4].

Ймовірно, що з нагоди звільнення Львова від російської окупації в 1915 р. був випущений пам'ятний перстень та значок (рис. 8) із зображенням герба Львова. На перстені зліва напис «Lwowa». Повний напис на перстені не встановлений. Зображення перстень подане за виявленою в аукціонному проспекті світлиною [5].

Вдалося виявити подібний значок з гербом м. Перемишля (рис. 9) [6], який, імовірно, міг бути випущений разом із пам'ятним перстемем з нагоди звільнення м. Перемишля.*

Серед перстенів другої групи особливої уваги заслуговують два перстені, зображення яких також подані за виявленими в аукціонному проспекті світлинами та анотаціями до них [5].

Перстень (рис. 10), імовірно, випущений на початку 20-х років ХХ ст. як пропам'ятна відзнака для делегатів ІІІ Військового з'їзду (2–12.12.1917).

Другий перстень (рис. 11) також, імовірно, викарбуваний на початку 20-х років ХХ ст., як пропам'ятна відзнака для воїнів легендарного І Зимового походу армії УНР в тили більшовицької армії (05.12.1910–06.05.1920).

Обидва перстені з викарбуваними символами Соборної України та державним гербом Української Народної Республіки є, безперечно, високохудожніми фалеристичними пам'ятками українського мілітарного мистецтва.

Серед різноманітних фалеристичних пам'яток періоду національно-визвольної боротьби українського народу за державну незалежність першої половини ХХ ст. слід окремо виділити перстені у системі пам'ятних та військових відзнак-нагород.

Віднайдені нами фалеристичні пам'ятки – перстені умовно можна поділити на кілька груп:

1. Перстені періоду Першої світової війни 1914–1917 рр.;
2. Перстені міжвоєнного періоду 1918–1939 рр.
3. Перстені підпілля УВО-ОУН-УПА 1926–1952 рр.;
4. Пам'ятні перстені, пов'язані з визначними та знаковими подіями в громадсько-політичному житті України періоду її недержавного існування 1921–1939 рр., та перстені реконструйовані, відомі з описів або спогадів.

У першій групі перстенів слід виокремити перстень з написом «Війна 1914–16» (рис. 2). Уперше питання про випуск металевих перстенів з написом обговорювалося на нараді старшин УСС на горі поблизу с. Верхнє Верецьке 07.12.1914 р. за пропозицією Дмитра Катамая (автора проекту стрілецької шапки-мазепинки) [1].

Такий перстень продавали на воєнній виставці легіону УСС у Відні. У переліку виставлених відзнак легіону УСС був і «воєнний перстень» [2]. Доходи від продажу відзнак та перстень йшли у фонд допомоги сиротам, вдовам та інвалідам УСС.

Ще один перстень з написом «УСС 1914» був, імовірно, випущений для ветеранів легіону УСС на початку 20-х років ХХ ст. (рис. 3). Перстень зберігається в одній з найбільших у світі колекцій української фалеристичної спадщини доктора Юрія Сас-Подлузького (США).

У родинному архіві видатного українського художника Олексі

1.

* За інформацією колекціонера-фалериста Віктора Коняго (США) існує штампований перстень білого металу з написом «Lysonja» на лицевій стороні та датуванням зліва та справа від напису «1915».

До міжвоєнного періоду належить мистецьки виконаний срібний перстень з тризубом на вставці, виготовлений із золота. На внутрішній стороні перстень є тавро «875» (рис. 12). Ймовірно, перстень виготовлено у Чехословаччині в середині 20-х років минулого століття на замовлення однієї з численних українських громадсько-політичних організацій.

До другої групи належить і перстень «Союзу українських фашистів», що діяв у Празі в 1925 р. (рис. 13). Подібні союзи фашистів існували в Югославії, Хорватії, Угорщині, в середовищі російських емігрантів та інших народів Європи. Це була своєрідна «мода» серед націоналістичної молоді після закінчення Першої світової війни.

Члени «Союзу українських фашистів» (провідні члени П. Кожевников та Л. Костарів) входили до «Легії українських націоналістів» [7].

Умовно до цієї групи можна віднести і дитячий срібний перстенець з вибитою датою «1939» (рис. 14). Ймовірно, перстенець надавався членам «Марійського товариства молоді» після урочистостей першого причастя.

Третю групу перстенів складають саморобні перстені українського націоналістичного підпілля УВО, ОУН та УПА (рис. 15–18). Здебільшого, ці перстені виготовляли самі учасники національно-визвольної боротьби в умовах суворой конспірації, невеликими тиражами, за спрощеною технологією. За спогадами ветеранів ОУН – УПА перстені виготовляли з відстріляних гільз та металевих конструкцій збитих літаків чи іншої техніки. Перероблялись також трофейні перстені (німецькі чи більшовицькі). Автори цих перстенів «заховані» за псевдонімами – так і залишаються переважно невідомими, як і місце виготовлення цих перстенів.

Виготовляли також перстені як витвори ужиткового промислу в таборах переміщених осіб та таборах військовополонених. Ось як згадує про виготовлення перстенів у таборі військовополонених в м. Ріміні (Італія) вояк І УД УНА (І Українська Дивізія Української Національної Армії): «щодо так званого «українського золота», то варто тут згадати таке: наші вояки з покинутої німецької зброї робили спеціальні перстені й інші оздобы. Оце «золото» спочатку купували італійці за солоні гроші. Багатьом

оте золото допомогло, коли вони втікали з полону, бо чужинці вимінювали його на іншу валюту. Одній групі наших утікачів пощастило вже в Австрії продати пару перстенів і за ті гроші вони доїхали до табору в Ляндеку» [19].

Тема виробництва, авторства, місця виготовлення символіки УВО-ОУН-УПА потребує скорпульозного пошуку і ще мало досліджена. Виняток становить стаття Ніла Хасевича, автора низки проектів та відзнак УПА, «Графіка в бункерах УПА» [8].

Серед перстенів третьої групи слід виокремити перстень із зображенням герба Галичини (лев, повернутий направо, що спинається на скелю) та двох тризубів справа та зліва від герба (рис. 19).

Зважаючи на те, що зображення на лицьовій поверхні вигравіроване із заниженням, а зображення тризубів виступають над поверхнею перстень, можна припустити, що він використовувався як печатка у якійсь структурі Української Держави, проголошеній у Львові в червні 1941 р., про що свідчить гравірований напис на внутрішній стороні перстень «Lemberg 1941».

Найцікавішим та унікальним перстеном четвертої групи є реконструкція на основі виявлених документів перстень, присвяченого Симону Васильовичу Петлюрі (рис. 20). Перстень випущено урядом УНР в екзилі за ініціативи Товариства ім. С. Петлюри, у зверненні якого до Ради міністрів УНР зазначалось:

“Для більш сталого духовного єднання всіх борців за волю України під проводом С. Петлюри товариство звертається з проською до уряду УНР про встановлення відзнаки-перстень в пам’ять С. Петлюри і надання товариству виключного права його виробу і продажу та надала проект цього перстень. Проект цієї відзнаки на просьбу Головної Управи виготовив визначний артист-маляр Петро Холодний. Матеріалом перстень має бути доміантне лиття з гармати, взятої українським військом в боях під проводом Великого небіжчика і гартувати волю до прийдешніх перемог над одвічним ворогом і гнобителем українського народу. Докладний опис перстень та його набуття Головна Рада розішле окремі оголошення. Чистий прибуток від продажу перстень піде на цілі, зазначені в відозві Головної Управи товариства од 24.08. б. р.” [11].

Після тривалих пошуків вдалося віднайти опис перстень:

«Покритий червоною емаллю, на тлі якої знаходиться тризуб; сім кульок і над тризубом хрест. П’ять кульок укладено навколо хреста, як би на кінцях п’ятираменної зірки сучасного герба Москви. Ціла композиція є символом, повним глибокого змісту. Червоне тло символізує пролиту кров, боротьбу і є ознакою жалоби по незабутньому Небіжчикові, про мученицьку смерть якого ще нагадують сім кульок. Розміщення п’яти кульок як би на кінцях більшовицької зірки згадує, хто направив руку Швацбарда і був дійсним винуватцем вбивства Симона Петлюри. Хрест, оточений п’ятьма кульками, нагадує, що українська церква знаходиться в полоні у наших ворогів. Увесь перстень з позолоченого томпаку, до якого домішано метал з гармати, одібраної в боях з москалями 1920 року» [11, 15.] *

У травні 1931 р. Українське воєнно-історичне товариство Варшави у зв’язку з п’ятою річницею загибелі Головного Отамана започаткувало акцію вшанування пам’яті Симона Петлюри випуском листівок з його портретом та пам’ятної відзнаки (рис. 1), дохід від продажу яких призначався на впорядкування козацьких могил на чужині. Автором проекту, правоподібно був полковник Микола Битинський, який наступного року спроектував орден Симона Петлюри [16, 17].

Ось як подається у законі Ради Міністрів УНР «Про відзначення пам’яті Симона Петлюри, Голови Директорії Головного Отамана Війська Української Народної Республіки» наказ про встановлення перстень:

Арт. 1. На вшанування на віки вічні пам’яті Великого Вождя Українського народу і його невпинній боротьбі за свою Державність, Симона Петлюри, Голови Директорії, Головного Отамана Військ Української Народної Республіки, встановити відзнаку-перстень згідно з описом у додатку.

Арт. 2. Перстень-відзнака надається всім особам, що під керівництвом Симона Петлюри, яко Голови Директорії Головного Отамана Військ Української Народної Республіки, себто за час від 18.XI.1918 року до 25 травня 1926 року, брали участь у визвольній боротьбі Українського Народу чи то в організаціях військових, чи в установах і урядах цивільних.

* Пам’яті С. Петлюри присвятив вірш «Сім куль» хорунжий 1-ї УД УНА (1-а Українська Дивізія Української Національної Армії) Борис Шкандрій (1920–1997) псевдонім Богдан Бора, будучи військовополоненим в таборі Ріміні (Італія).

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

14.

15.

16.

17.

18.

19.

20.

21.

22.

23.

24.

25.

Арт. 3. Цей закон входить в життя з днем його проголошення [9], [10].

На жаль, не вдалося віднайти жодного примірника перстень! Натомість вдалося виявити у приватної особи перстень із зображенням на прямокутній накладці тризуба, чотирьох куль по кутах накладки, та напису у верхній частині «Помста», а у нижній частині датування «1926».

*В лице і тіло беззахисне
Скосила тіло сила ночі,
Сім куль відміряла змія.
Та семикратно виріс дух.
Сім куль – ім'я його Вітчизни,
Сім куль – сліпим відкрила очі,
Сім літер – і його ім'я
Сім куль – глухим відкрила слух.*

*І наче в кожну букву – куля,
І дух його ввійшов всеціло
І наче в кожну букву – цвях,
У плоть мільйонів сорок п'ять.
Щоб смерть на сім замків замкнула
Сім куль – одне скосила тіло,
Йому до Батьківщини шлях.
Мільйони кулям не здолають.[18]*

У зв'язку з тим, що перстень поки що недоступний до фотографування, подаємо його реконструкцію на основі візуального дослідження у приватній збірці. Ймовірно, що цей перстень був випущений «Легією українських націоналістів» в Празі до першої річниці трагічної загибелі С. Петлюри. Це припущення потребує подальших пошуків та документального підтвердження такої версії.

У цій же приватній збірці зберігається перстень із зображенням Мирослава Січинського та датуванням «1908».

У зв'язку з тим, що він також поки що не доступний до фотографування, подаємо його реконструкцію на основі візуального дослідження. Ймовірно, перстень випущений з метою збору коштів від його продажу для звільнення М. Січинського з тюрми [20].

Ще про один невіднайдений перстень згадує в своїх спогадах студент корпорації «Чорноморе» в м. Данцігу: «За активну працю в корпорації деякі члени по закінченню навчання нагороджувались золотими перстнями з емблемою «Чорномора» [12]. Зображення перстня подано в реконструкції (рис. 21).

Завершують четверту групу два перстені, присвячені вшануванню пам'яті відомого українського письменника, поета, літературознавця, члена НТШ Богдана Сильвестровича Лепкого (1872—1941). У листопаді 1932 р. автору відомої історичної трилогії «Мазепа» виповнилося 60 років. Вшановуючи пам'ять поета, уряд УНР в екзилі випустив перехідний перстень-нагороду [13].

На грамоті до перстня на честь ювіляра було викарбовано такі слова: «Дорогий наш поете! В листопаді цього року закінчуєте Ви шостий десяток літ, з котрих чотири Ви незмінно простояли в перших шерехах наших бійців за визволення України... Ваше шістьдесятиліття припало на трьохсотліття народин великого попередника нашого Івана Мазепи, якого прапор Ви у Вашій трилогії так високо підняли дороговказом для всього народу нашого в це люте время. Задовольняючи бажання нашої лицарської армії, що прагне увіковічити святі мазепинські традиції і з ними повернутися на Рідну Землю, Уряд УНР на знак глибокої пошани й щирої подяки передає Вам, із бою здобутої московської зброї, вибитий перстень, означений гербом Мазепи і

Тризубом. Нехай той перстень мазепинський переходить з роду в рід, од письменника до письменника, що своєю творчістю найбільше, як оце Ви, заслужився для здійснення і закріплення державних ідеалів Великого Гетьмана» [13].

На жаль, перстень, що був виготовлений в єдиному примірнику, пропав під час втечі письменника з с. Черче в день вступу більшовиків до села у «золотому» вересні 1939 р. У селі Черче, що на Рогатинщині, був єдиний український курорт, як приватна власність українських підприємців. На курорті, у віллі «Богданівка», що була побудована коштом української громади, як дарунок поетові до його 60-ліття, лікувався, відпочивав та працював Б. Лепкий. На курорті гуртувалась навколо поета прогресивна західноукраїнська інтелігенція: письменники, композитори, адвокати, ветерани Визвольних змагань, а також робітники та селяни. На початку 60-х років ХХ ст., під виглядом побудови нового лікувального корпусу, віллу було по варварські знищено. Ще півстоліття тоталітарного режиму згадувати ім'я Б. Лепкого було небезпечно [13]. На місці вілли ще й зараз пустир... Та, на щастя, з перстня своєчасно було зроблено відбиток, світлина якого зберігається у меморіальному музеї Б. Лепкого у Бережанах (рис. 22).

У 1940 р. за проектом брата Б. Лепкого — Льва Лепкого було виготовлено Хрест УСС («Мазепинський»). Цей Хрест цікавий тим, що вперше в українській фалеристичній спадщині на ньому зображено не гетьмана Івана Мазепу, а його родовий герб у поєднанні з тризубом (рис. 23) Цілком імовірно, що автором проекту перстня міг бути Лев Лепкий.

У зв'язку з тим, що поет раптово помер у еміграції в 1941 р. і не встиг призначити нащадка перехідного перстня, а сам перстень було втрачено, родина Богдана Лепкого, згуртована в Асоціації «Нащадки Б. Лепкого», виступила з ініціативою відтворення перехідного перстня. Такий перстень було виготовлено з родинного срібла Б. Лепкого ювеліром Ольгердом Петкевичем (рис. 24).

З нагоди 55-ї річниці смерті Б. Лепкого Всеукраїнська Асоціація «Нащадки Богдана Лепкого» однозначно дійшла висновку, що найдостойнішим кандидатом на право

спадкування перехідного перстня є видатний український поет, сценарист, есеїст та громадський діяч Іван Федорович Драч, якому цього ж року виповнилось 60 років. Асоціація «Нащадки Богдана Лепкого» звернулася до Великої Козацької Ради з таким проханням: «Ми просимо Велику Раду Українського Козацтва підтримати ініціативу родини і Клубу Української інтелігенції, що стала під прапор востверджувальних ідей Богдана Лепкого, про вручення Перехідного Мазепинського перстня Іванові Драчеві. Просимо Гетьмана Українського Козацтва, що продовжує тепер справу Головного Отамана УНР, здійснити урочисте вручення Перехідного Мазепинського Перстня на Всеукраїнському зборі українського козацтва, який відбудеться в Києві 13—15 жовтня» [14].

Цю історичну реліквію вручив І. Ф. Драчеві Гетьман Українського Козацтва генерал-майор Володимир Мулява.

Завершує серію перстенів-нагод унікальний перстень, що за припущенням видатного знавця творчості Т. Г. Шевченка, наукового працівника київського музею Т. Г. Шевченка та власника унікальної фалеристичної шевченкіани Володимира Яцюка, належав українській письменниці Ганні Барвінок, псевдонім Олександри Куліш-Білозерської (1828—1911) (рис. 25).

Спроба трактування перстенів, як пам'ятних нагород в громадсько-політичних організаціях та військових формуваннях є першим кроком до подальших пошуків та досліджень і не претендує на однозначне трактування їх в поданій версії, тому автори будуть щиро вдячні за критичні зауваження чи доповнення.

Список літератури

1. **Протокол** з наради старшин УСС на горі коло Н. Верецьких дня 7-го грудня 1914 // За волю України. Історичний збірник УСС. — Нью-Йорк, Видання управи братства Українських Січових Стрільців, 1967. — С.279.
2. **Павільон** українського легіону на военній виставі у Відні // Українське Слово, 30 вересня 1917 р., ч. 219.
3. **Приватний архів** родини Новаківських. Розділ 20. Проекти. Том 20/1. Мистецька спадщина Ол. Новаківського (рисунки, ескізи, начерки) № 3.

4. **Назарук О.** Над Золотою Липою // Вісник СВУ, 19 вересня 1915, ч. 31—32.
5. **Антикваріат**, предмети исскуства и коллекционирования // Москва, январь-февраль 2005, поз. 169.
6. **НМІУ** (Національний Музей Історії України) інв. № МДМ 1431/114.
7. **Невідомі** документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930. — К.: Темпора, 2003. — С. 230, 234, 241.
8. **Графіка** в бункерах УПА. — Філадельфія: Вид-во "Пролог", 1952. — С. 15—19, 67—69.
9. **ЦДАВО** України. Ф. 1065. Оп. 2. Спр. 545. Арк. 4.
10. **Відзнаки УНР** // Архів України, ч. 5, 1992, с. 65—66.
11. **Українські** військові відзначення // Вісті, січень-лютий 1955, ч. 1—2.
12. **Пропам'ятна** книга Данцігерів. Історичні нариси та спомини колишніх студентів Політехніки Вільного Міста Данцигу. — Філадельфія-Торонто-Нью-Йорк, 1979.
13. **Лев В.** Богдан Лепкий. 1872—1941. Життя і творчість. — Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1976. — С. 287, 288.
14. **Коритко Р.** Від передгроззя до громовиці // Львів: Кобзар, 2000. — С. 132.
15. **Крюковський О.** До історії створення ордену (хреста) С.Петлюри. Шоста Геральдична Конференція. Львів. 1997. — С. 44—46.
16. **Повідомлення** Українського Історичного Товариства про випуск пропам'ятного значка // Тризуб. — 10 травня 1931 р., ч. 18. — С. 24.
17. **Пахолко С., Мартин О.** Він став першою жертвою. // За вільну Україну, 1997, ч. 60.
18. **Вірний М.** (Француженко). Богдан Бора — людина з піднятим чолом (11 квітня 1920 р. — 20 серпня 1997 р.) // Ріміні 1945—1947. — Київ: «Смолоскип», 2005. — С. 171.
19. **Ваш побратим** з «Сан Таборіно» «Рекін» з робітничого куреня. Останній Великдень в Ріміні. // Вісті, 1965, ч. 117. — С. 48
20. **Пахолко С. Мартин О. Мельник О.** Мирослав Січинський у фалеристичних пам'ятках початку ХХ століття. // Нумізмати́ка і фалеристика. — 2006. — № 3. — С. 20—21.